

ANNA TARVAINEN (Helsinki)

Jenő Rejtőn klassiset seikkailuromaanit viihdekirjallisuuden traditiossa

Jenő Rejtő on kirjailija, jota luetaan ja rakastetaan, mutta jota eivät kirjallisuuden tarinat tunne. Hän on myös kirjailija, joka pakenee luokitteluja ja määritelmiä. Hän on kiistatta viihdekirjailija, mutta varsin omaperäinen lajinsa edustaja. Rejtöllä on aivan oma paikkansa Unkarin kirjallisuudessa: häntä lukee niin älymystö kuin suuri yleisö, ja hänen merkityksensä unkarilaisille on suuri. Seuraavassa en kuitenkaan käsittele Rejtőn asemaa Unkarissa, vaan tarkastelen Rejtötä suhteessa viihdekirjallisuuden traditioon, erityisesti muutamaaan pohjoismaiseen virkaveljeensä, sekä pohdin hänen teostensa ominaislaatuja.

Oma kiinnostukseni Rejtőn tuotantoon on lähtenyt hyvin käytännölliseltä pohjalta: olen kääntänyt häntä suomeksi. Vuonna 1993 ilmestyi *Grand Hotel karanteenissa* (Vesztegvár a Grand Hotelben) ja kesällä 1995 *Etuvaratioasema* (Az előretolt helyőrség). Näkökulmani Rejtőn teoksiin on ensi sijassa nautiskelevan lukijan ja kääntäjän, joka yrittää jotain tästä nautinnostaan välittää toisella kielellä, ei niinkään tutkijan.

Aluksi lienee syytä lyhyesti esitellä kirjailija. Siteeraan muutamia niistä harvoista maininnoista, joita hakuteoksissa hänestä on. Uusin unkarilainen tietosanakirja, *Magyar Larousse* luonnehtii Rejtötä seuraavasti:

Unkarilaisen viihdekirjallisuuden huomattava edustaja. Kirjoitti muukalaislegioona-, seikkailu- ja rikosromaneita useilla eri kirjailijanimillä, joista tunnetuin on P. Howard. Useimmille hänen teoksilleen on ominaista taitava tyyppien luominen (Piszkos Fred, Fülöp Jimmy, Vanek úr), monopolvinen toiminta ja omaperäinen, lähinnä sanaleik-

keihin perustuva kielellinen huumori. Hänet tunnetaan myös kabareiden ja librettojen kirjoittajana. Hän kuoli työpalveluksessa Ukrainassa. (1994, 446.)

Magyar életrajzi lexikon toteaa muun muassa seuraavaa:

Ulkomaanmatkoillaan kertyneiden kokemusten pohjalta alkoi kirjoittaa seikkailuromaneja, jotka omintakeinen, bisarri huumori nosti keskivertoa korkeammalle tasolle. Suurimman suosion saavuttivat hänen P. Howardin nimellä kirjoittamansa muukalaislegioona-aiheiset romaani-parodiat. (1969, 500.)

Magyar irodalmi lexikon puolestaan esittelee kirjailijan näin:

Jenő Rejtőn nimimerkillä P. Howard kirjoittamien romaanien suosio on osoittautunut kestäväksi. Hänen teoksensa ovat seikkailuromaanin ja sen parodian välimuotoja. Niille on tyypillistä elävä, vaihteleva juoni ja leikillinen fantasia. Teosten tärkein ominaisuus on kuitenkin täysin omintakeinen huumori ja sukkeluudet. Kirjailijan suunnaton tuotteliaisuus kuitenkin ymmärrettävällä tavalla heikensi hänen teostensa arvoa eikä sallinut hänen lahjakkuutensa häiriintymätöntä kehitystä. (1965, 584.)

Nämä sitaattit tuovat esiin olennaisimpia piirteitä Rejtőn tuotannosta. Keskeistä on omaperäinen huumori, joka on pääosin kielellistä. Juonet ovat mutkikkaita ja tapahtumat värikkäitä, samoin henkilökuvaus. Seikkailut sijoittuvat eksootisiin ympäristöihin; tyypillisin Rejtőn miljöö on muukalaislegioona. György Szitányi on vuonna 1982 ilmestyneessä artikkelissaan *Rejtőn romaanimaailma* luokitellut Rejtőn tuotannon kolmeen ryhmään. Ensimmäiseen kuuluvat kaupalliset teokset, joissa syvärakennetta on varsin vähän. Tähän ryhmään hän katsoo kuuluvaksi muun muassa suomeksikin ilmestyneet teokset *Grand Hotel karanteenissa* ja *Etuvaratioasema*. Myös muita Rejtőn tunnetuimpia teoksia hän lukee kaupallisten ryhmään, yhden rakastetuimmista, teoksen *A tizennégy karátos autó*

(Neljäntoista karaatin auto). Toinen ryhmä Szitányin luokittelussa on yhteiskuntaparodiat, joiksi hän katsoo *Piszkos Fred* -sarjan teokset. Kolmannen ryhmän muodostavat filosofiset teokset, kuten *A láthatatlan légió* (Näkymätön legioona), *A fehér folt* (Valkoinen läiskä) sekä *Csontbrigád* (Luuprikaati). (Szitányi 1982.)

Olen Szitányin kanssa hiukan eri mieltä erityisesti kaupallisten teosten ryhmästä. Kaikki Rejtőn teokset ovat kaupallisia, mutta hänen parhaissa teoksissaan – joihin katson mm. edellä mainittujen kaupallisiksi luokiteltujen teosten kuuluvan – on myös muita ulottuvuuksia. Hänen tuotantonsa suhde massa-viihteeseen on ambivalentti ja erittäin kiinnostava.

Rejtő on toisaalta ilmiselvä viihdekirjailija. Hänen teostensa juonenkulut, miljööt, osin henkilötkin kuuluvat viihteen maailmaan. Hän käyttää viihteen keinoja kerronnassaan, hän käsittelee viihteelle tyypillistä tematiikkaa. Hänen teoksensa ovat kevyitä ja helppolukuisia, ja niiden antama elämys on kovin erilainen kuin syvälle luotaavan suuren taideteoksen.

Rejtő ei ole kuitenkaan yksiulotteinen viihdekirjailija. Hän on osa viihteen traditiota ja ottaa kuitenkin samanaikaisesti etäisyyttä tähän traditioon. Ikuinen keskustelun- ja kiistanaihe on, ovatko Rejtőn teokset seikkailukertomuksia vai näiden parodioita. Olisin taipuvainen ajattelemaan, että ne ovat kumpaakin. Teokset toimivat oikein hyvin, vaikkei lukijan mielessä missään vaiheessa kävisi, että kyse on kirjallisten keinojen irvailusta. Ne noudattavat seikkailukirjan tai dekkarin konventioita ja täyttävät kaikki lajin määritelmät. Samanaikaisesti niistä on kuitenkin kovin helppo löytää parodisia aineksia. Juonet ovat useimmissa tapauksissa niin koukeroisia ja mahdottomia, että niitä ei kukaan pysty täysin seuraamaan. Ei varmaankaan ole kaukaa haettavaa ajatella, että kyseessä on dekkareiden juonenkäänteiden parodiointi. Myös henkilökuvaus on täynnä parodisia aineksia: stereotyyppejä äärimmilleen kärjistettyinä tai täysin pääläelleen käännettyinä.

Rejtőn oman ajan viihdekirjallisuus tuo oman vahvistuksensa parodiaoletukselle. Suosiossa olivat eskapistiset seikkailutarinat, erityisesti muukalaislegioonaan sijoittuvat seikkailut. Tähän traditioon Rejtő siis liittyi, ja hänen tuotantoaan lukiessa

syntyy melko lailla luonnostaan ajatus: ei kovin tosissaan. Hän parodioi legioonalaisromaanin ja sen konventioita.

Mihail Bahtin on todennut, että parodia on aina kaksiaäninen: se ilmentää toisaalta puhuvan romaanihenkilön suoraa intentiota ja toisaalta taittunutta tekijän intentiota (1979, 145). Rejtőn teoksissa romaanihenkilön suora intentio toimii myös sellaisenaan. Ne ovat vauhdikkaita ja hauskoja tarinoita, joista voi nauttia sen kummemmin ajattelematta. Tekijän taittunut intentio, parodinen elementti, tuo kuitenkin mukanaan toisen ulottuvuuden, joka lisää lukunautintoa entisestään.

Rejtőtä voi jossain mielessä pitää yksinäisenä sutena, kirjailijana, jolla ei juurikaan ole vertailukohtia. Omaperäisyydestään huolimatta hänellä on kuitenkin yhtymäkohtia laajempaan viihdekirjallisuuden traditioon, muuhunkin kuin oman aikansa legioonalaisromaanin.

Suomessa hänen tuotantoaan on verrattu lähinnä Outsideriin ja tämän tuotannosta eritoten Pekka Lipposen ja Kalle Kustaa Korkin seikkailuihin. Yhtäläisyyksiä onkin helppo löytää: eksoottiset miljööt, uskomattomat juonenkäänteet, värikkäät tyypit ja tietysti huumori. Myös kirjailijoiden elämänvaiheissa on samankaltaisuutta: he ovat samanikäisiä (Rejtő syntyi v. 1905, Aarne Haapakoski v. 1904), molemmat viettivät matkustelevalta elämää ja elättivät itseään lehtijutuilla, molemmat ovat käyttäneet kirjailijanimeä ja molemmat olivat äärettömän tuotteliaita – mikä on johtanut myös tuotannon epätasaisuuteen. Olennaisimpana erona pitäisin kieltä, joka Rejtöllä on huomattavasti rikkaampaa: hänen huumorinsa perustuu lähinnä kieleen ja koko hänen tyylinsä on selvästi kirjallisempi. Mielestäni Outsiderin teokset ovat kaiken kaikkiaan yksitasoisempia kuin Rejtőn, mutta samaa traditiota ne edustavat.

Rejtőtä voisi verrata muihinkin suomalaisiin seikkailukirjailijoihin, mm. Simo Penttilään, jonka sankari kenraaliluutnantti T. J. A. Heikkilä, seikkailee Meksikossa. Huumori ja eksoottikka ovat hänenkin tuotantonsa avainsanoja. En katsoisi Penttiläkään yltävän kirjallisilta ansioiltaan Rejtőn tasolle, mutta hauskoja hänen tarinansa ovat.

Kaukaisiin maihin sijoittuvat humoristiset seikkailutarinat ovat siis vuosisadan alussa olleet suosiossa yhtä lailla Suomessa kuin Unkarissakin ja muualla Euroopassa. Ruotsissa tätä traditiota edustaa Frank Heller, oikealta nimeltään Gunnar Serner. Hän on parikymmentä vuotta Rejtötä vanhempi, ja hänen tuotantonsa ilmestyi 1910–20 -luvulla. Heller tarjoaa mainitsemistani kirjailijoista ehkä läheisimmän vertailukohdan Rejtölle. Eksotiikka ja huumori ovat hänenkin teoksissaan olennaista. Juonet ovat lähes yhtä sekavia ja monipolvisia kuin Rejtöllä. Lisäksi näiden kahden kirjailijan sankareissa on jotain samaa: he ovat sympaattisia ja syvästi moraalisia, vaikka saattavatkin luoda hiukan epämääräisen vaikutelman. Hellerin sankarit tosin ovat selvästi yläluokkaisempia ja liikkuvat rahamaailmassa, häneltä puuttuvat rejtöläiset syrjäkujien kulkurit ja merimiehet. Rejtön sankarithan ovat lähes aina joko aristokraatteja tai alamaailman seikkailijoita. Erityisesti naishahmot ovat näillä kahdella kirjailijalla kuitenkin kovin samantyyppisiä: viehättäviä, kauniita, älykkäitä ja vahvoja. Kummankin teoksista on lisäksi tavallista, että henkilöt esiintyvät inkognito. Ja tietysti kummankin teokset sisältävät romantiikkaa, onnellisesti päättyviä ja varsin puhdashenkisiä rakkaustarinoita. Vielä yksi yhdistävä piirre on mainittava, yhteiskunnallinen konservatismi. Kummankin kirjailijan teoksissa tapahtuu kapinoita tai vallankumouksia, ja niiden takana on aina roskajoukko. Sankarit tukevat vallanpitäjiä, jotka näin ollen aina säilyttävätkin valtansa. Hellerin ja Rejtön tuotannossa on siis melko lailla yhteisiä piirteitä. Heller on mielestäni Rejtön lailla viihdekirjailija, joka näennäisen tyhjänpäiväisissä teoksissa on myös syvempiä ulottuvuuksia. Myös hänen kielensä on rikasta, vaikkakaan ei yhtä leikillistä ja värikästä kuin Rejtön.

Olen edellä verrannut Rejtötä muutamiin aikansa viihdekirjailijoihin. Rejtö kuuluu selvästikin samaan traditioon mutta nousee samanaikaisesti tästä traditiosta irralleen. Yksi keskeisistä erottavista piirteistä on kieli. Rejtön kieli on värikästä ja omaperäistä, ja hänen huumorinsa on pääosin kielellistä. Hän leikittelee paitsi sanoilla myös eri tyyllilajeilla. Hänen henkilöillään on aina selvästi tunnistettava oma puhetyylinsä, oli se sitten hienostelevan koukeroinen, korostetun karski tai

koomisen juhlallinen. Lisäksi hän käyttää taitavasti viihdekirjallisuuden kielellisiä konventioita hyväkseen ja samalla parodioi niitä.

Tässä yhteydessä on mainittava kirjallisuudentutkija András Lányi, yksi harvoja Rejtőstä kirjoittaneita tutkijoita. Hänen vuonna 1988 ilmentyneessä teoksessaan *Az írástudók áru (vá vá) lása*, joka käsittelee kirjallista massakulttuuria sotienvälisessä Unkarissa, on erittäin kiinnostava Rejtőtä koskeva luku. Lányi toteaa, että Rejtő käyttää viihdekirjallisuuden kieltä metakielenä. Hän kirjoittaa tätä kieltä, mutta samalla säilyttää ironisen etäisyyden siihen, samoin kuin koko viihdekirjallisuuden maailmaan. Lányin mukaan Rejtőn kuvauksen kohteena on viihteen maailma, jonka hän muuttaa omaksi raaka-aineekseen (1988, 179). Hänen teoksensa siis ovat itse viihdettä mutta samalla käsittelevät viihdettä, käyttävät sitä materiaalina.

Rejtőn teoksissa kieli on täysin keskeinen asia. Se on tietysti kääntäjälle pelottava seikka: jos Rejtőn kieltä ei pysty välittämään, ei teoksista jää paljon jäljelle. ”Rejtőn romaanin lopun voi aina arvata etukäteen, mutta hänen lauseensa loppua ei koskaan”, totesi yksi György Sztányin Rejtőtä koskevan haastattelututkimuksen haastatelluista.

Kielen ohella on muutakin, joka erottaa Rejtőn useista muista viihdekirjailijoista: maailmankuva. Tässäkin hänen suhteensa viihteseen on kahtalainen. Toisaalta hänen teoksistaan välittyy viihteele tyypillinen turvallisen staattinen maailmankuva: paha saa aina palkkansa ja rakastavaiset toisensa. Toisaalta hänen tuotantonsa on täynnä absurdiutta, kaaosta ja groteskiutta. Logiikan lait lakkaavat vaikuttamasta tässä maailmassa. András Lányi väittää Rejtőn eroavan tyypillisestä viihdeteollisuudesta siinä, että viihteesä tarjotaan korviketodellisuutta, Rejtő taas osoittaa koko meidän todellisuutemme illusorisuuden ja kaiken suhteellisuuden (1988, 186).

Tätä voi ehkä pitää pitkälle vietyinä väitteinä, samoin kuin Lányin näkemystä siitä, että Rejtő on osa itäeurooppalaista groteskin traditiota (1988, 178). En nostaisi Rejtőtä aivan mukisematta Ionescon ja Hasekin rinnalle, mutta onhan hänen

tuotannossaan toki liittymäkohtia tähän traditioon. Osin kysymys on maailmankuvasta, osin ilmaisutavasta.

Olen edellä tuonut esiin piirteitä, jotka nostavat Rejtőn tuotannon erilleen keskimääräisestä viihdekirjallisuudesta. En kuitenkaan haluaisi todistella Rejtőn salonkikelpoisuutta tai perustella hänen lukemistaan sillä, että se on korkeakirjallisuutta eikä mitään kioskiviihdettä. Nähdäkseni osa Rejtőn ominaislaatua on kuitenkin tämä ambivalentti suhde viihdekirjallisuuden traditioon. Kirjallisuuden arvo ja merkityshän ei tietenkään riipu siitä, mihin lajiin se lokeroidaan, ja Rejtőn arvon ja merkityksen tietää ja tuntee jokainen, jolle hänen luomansa maailmat ovat merkinneet nautinnollisia hetkiä.

Lähteet

Bahtin, Mihail 1979: Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia.

Kustannusliike Progress. Moskova.

Lányi, András 1988: Az írástudók áru (vá vá) lása. Budapest.

Magyar életrajzi lexikon 1969. II kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Magyar irodalmi lexikon 1965. II kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Magyar Larousse 1994. III kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Szitányi, György 1982: Rejtő regényvilága. Teoksessa: Népszerű művek világképe. I kötet: Krimielemezések. Művelődéskutató intézet.

Jenö Rejtö

***Grand Hotel* (katkelma)**

Kun Maud palasi huoneeseensa, vaatekaapista astui esiin mies, jolla oli yllään pyjama ja päässään tyylikäs vihreästä silkistä valmistettu lampunvarjostin. Mies hymyili ystävällisesti.

– Anteeksi, hän sanoi nostaen kohteliaasti lampunvarjostinta. – Olen Felix van der Gullen.

Tyttö sai hermonsensa jälleen hallintaansa. Hän perääntyi kohti ovea. Tuntematon oli selvästikin mielenvikainen.

– Mitä te täällä teette? Kuinka olette joutunut minun vaatekaappiini?

– Pyydän teitä, sanoi mielenvikainen vieras. – Älkää huutako, sillä siten aiheutatte hankaluuksia hyväntahtoiselle, iloluontoiselle ihmiselle, joka muutenkin poistuu aivan tuossa tuokiossa.

– Miten olette joutunut minun vaatekaappiini?

– Huoneen kautta.

– En tarkoittanut sitä.

– Tulin ikkunasta. Aamunkoitteessa. Olen pakomatalla... ja hotellin puutarhassa ollessani huomasin avoimen ikkunan. Hinauduin ikkunalaudalle ja katsoin sisään. Näin vuoteen olevan tyhjänä... Hyppäsin sisään, piilouduin kaappiin ja jännityksen uuvuttamana vaivuin syvään uneen. Heräsin vasta nyt. Pudotin muuten kaapissa urheilutakin vaateeripustimesta, pyydän anteeksi.

Kun nainen ei vastannut, vieras nosti pudonneen lampunvarjostimen ja pani sen päähänsä, kumarsi ja astui kohti ovea.

– Pysähtykää! huudahti Maud.

– Käskystä! vastasi salaperäinen nuorukainen lyöden tohveliensa kantapäät yhteen.

– Ette kai vain aio... mennä huoneestani käytävään pyjama päällänne?!!

Vieras kääntyi avuliaasti kohti ikkunaa.

Jälleen Maud kiljahti:

– Pysähtykää!

– Kyllä... Mies astahti hiukan säikähtäneenä taaksepäin ja pysähtyi kuin valmiiksi alistuneena kaikkiin käskyihin. Maud katseli epätoivoisena puutarhaan.

Se oli täynnä ruokailevia vieraita!

– Jos minun ikkunastani laskeutuu pyjamaan pukeutunut mies, en voi enää koskaan astua ihmisten silmien eteen...

– Kieltämättä kiusallinen näky... Mutta ehkä voisitte myöhemmin selittää kullekin vieraalle erikseen, kuka pyjamaan pukeutunut mies oli?

– Enhän itsekään tiedä sitä!

– Totta puhutte, myönsi Felix van der Gullen surullisena. – Minä siis jään tänne, hän sanoi ja rojahti nojatuoliin. – Ei teillä sattuisi olemaan tupakkaa?

– Mitä te oikein kuvittelette? Aiotte jäädä tänne?! Noin vain?! Minun huoneeseeni?!

Vieras löi kätensä reisiinsä nyt jo katkeran näköisenä:

– Älkää nyt hermostuko, mutta jos en todellakaan voi poistua sen paremmin ovesta kuin ikkunastakaan, silloin minun on jätävä tänne! Edes minun asmassani olevaa miestä ei sentään voi vaatia muuttumaan kaasuksi tai haihtumaan ilmaan. Anteeksi vaan.

Hän korotti hiukan ääntään huomattessaan hienoisen yliotteensa tilanteessa.

Nainen katseli pelokkaana oikealle ja vasemmalle.

– No... onhan nyt joka tapauksessa tehtävä jotakin!

– Hyvä neiti, saatte täyden osanottoni. Ihmisethän ovat yleensä taipuvaisia tulkitsemaan pyjamaan pukeutuneen henkilön äkillisen ilmestymisen väärin.

– Hävetkää!

– Hävetköt pahantahtoiset ihmiset... Ettekö tosiaankaan antaisi minulle yhtä savuketta?

Nainen heitti hänelle savukerasian yöpöydältä. Mies sytytti savukkeen hilpeän näköisenä ja työnsi rasian taskuunsa.

– Typerä juttu, hän totesi ja nojautui tuolissaan rennosti taaksepäin.

– En vielääkään tiedä, kuka olette, pahantekijä vai mielenvikainen, sanoi nainen vihaisena, mutta jo tämän hirvittävän tilanteen vuoksi, johon olette minut saattanut, minulla olisi täysi oikeus ampua teidät.

– Se pelastaisi minut pulasta. Mutta olisihan se hiukan radikaali ratkaisu. Jos voin siten pelastaa teidän maineenne ja sovittaa omat virheet, otan mielelläni teidät vaimokseni, mies ehdotti kohteliaasti. – Onhan se parempi vaihtoehto kuin ampuminen. Vaikka jotkut ovatkin siitä eri mieltä.

